

TÜRKİYE'DE MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLERİNİN GENEL DURUMU VE SEKTÖR İÇİN ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER

TARIM, HAYVANCILIK VE ORMAN POLİTİKALARI KURULU

SAADET

Yönetici Özeti

- ◆ Ülke içinde yaklaşık on aya yayılan bir zaman boyunca yaşadıkları yerlerden aileleri ile birlikte tarımsal üretim süreçlerine katılan mevsimlik tarım işçileri, Türkiye’de bitkisel tarım üretiminin önemli bir unsurudur.
- ◆ Kesin rakamları bilinmemekle birlikte Türkiye’de yaklaşık yarım milyon ile 1 milyon arasında gezici tarım işçisinin olduğu tahmin edilmektedir.
- ◆ Şanlıurfa, Adıyaman, Diyarbakır, Batman, Mardin, Şırnak gibi iller başta olmak üzere Doğu ve Güneydoğu Bölgesi’nden gezici mevsimlik işçiler ilkbahardan başlayıp sonbahara kadar Türkiye’nin farklı bölgelerine çalışmaya gitmektedirler.
- ◆ Pamuk, fındık, çay, zeytin gibi endüstriyel tarım ürünlerinin hasadı için mevsimlik çalışan bu işçiler çalışma dönemleri boyunca meslek hastalıkları dahil çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadırlar.
- ◆ Mevsimlik tarım işçiliği Türkiye’deki en güvencesiz ve en çok can kaybının yaşandığı çalışma alanlarından birisidir.
- ◆ Türkiye’de gıda güvenliğinin sağlanması ve tarımsal üretimin devamlılığı açısından mevsimlik tarım işçileri ve aileleri için alınması gereken önlemlerden bazıları; ekonomik destekler, sağlık hizmetleri, sosyal yardım hizmetleri, alt yapı ihtiyaçları, iş güvenliği gereksinimleri ve eğitim ihtiyaçları şeklinde sıralanabilir.
- ◆ Mevsimlik Tarım İşçileri’nin koşullarının iyileştirilmesi, tarımsal üretimin güvenliği için kurumsal bir yapının oluşturulması ve sektörün ihtiyaçlarının karşılanması için konuyla ilgili tüm aktörlerin eş güdümlü çalışması önem arz etmektedir.

¹ Bu politika notu Kalkınma Atölyesi tarafından 1 Haziran 2020 tarihinde yayımlanan “Virüs mü Yoksulluk mu: Korona Virüs Salgınının Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri ve Onların Çocukları ile Bitkisel Üretime Olası Etkisi” raporundan derlenerek hazırlanmıştır. Rapora <http://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/Raporlar/TURKCE/Virus%20mu%20yoksulluk%20mu.pdf> adresinden ulaşılabilir.

1. Türkiye’de Mevsimlik Tarım İşçiliğine Genel Bir Bakış

Mevsimlik tarım işçisi (MTİ); üçüncü şahıslara ait tarım alanlarında, ekim, yetiştirme, ilaçlama, hasat gibi tarımsal üretimin herhangi bir aşamasında ücretli/yevmiyeli veya aynı ödeme karşılığında, sürekli ya da geçici olarak mevsimlik çalışan kişidir. Mevsimlik tarım işçilerinin ortak noktası; az topraklı veya topraksız aileler olmaları ve geçimlerini sağlayabilmek amacıyla daha fazla tarımsal iş imkânı olan yörelere mevsimlik olarak (gezici) göç etmeleridir. Mevsimlik (gezici) tarım işçileri genellikle iş bitene kadar, çalışmaya gidilen yerlerde kalmaktadırlar. Aileler iklim ve zamana bağlı olarak birden çok bölgede ve farklı üretim alanlarında çalışabilmektedir.

Türkiye’de bu alanda çalışan işçi sayılarına yönelik düzenli ve güvenilir bir veri bulunmamaktadır. Mevsimlik gezici tarım işçiliği yapan kişilerin çoğu zaman süresiz oluşu, her yıl çalışma hayatına giren veya çıkanların işin geçiciliğinden dolayı net olarak bilinmemesi ve kayıtsız bir şekilde istihdam ediliyor olmalarından dolayı sayısal büyüklüğü belirlenmemektedir. Ancak farklı kaynaklardaki veriler baz alınarak her yıl yaklaşık yarım milyon ile 1 milyon insanın emek yoğun bitkisel üretim alanlarında mevsimlik gezici tarım işçiliği yaptığı söylenebilir.

Genellikle Doğu ve Güneydoğu bölge illerinden göç sürecine katılan mevsimlik gezici tarım işçileri Türkiye’nin yaklaşık 50 ilinde yılın belirli zamanlarında toprak hazırlığı, ekim, dikim, çapalama, ot

alma, ilaçlama, sulama ve hasat gibi başlıca işlerde çalışmaktadırlar. Ortalama çalışma sürelerinin 6-7 ay olduğu görülmektedir. Güney illerinde iklim koşullarının etkisiyle yılın bütün aylarında tarımsal üretim olduğundan daha uzun çalışma süreleri söz konusudur. Karadeniz Bölgesi’nde; fındık, çay ve sebze, Ege Bölgesi’nde; yaş sebze, domates ve üzüm, İç Anadolu Bölgesi’nde; bakliyat, şeker pancarı, sebze, kimyon, haşhaş, soğan, tohum üretimi, meyve, Akdeniz Bölgesi’nde; narenciye, pamuk ve sebze, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde; pamuk, sebze, bakliyat, Antep fıstığı mevsimlik tarımsal emeğin yoğun olduğu ürünlerdir.

Kırsal kökenli olan ve kırsal eşitsizliklerden kaynaklanan mevsimlik gezici tarım işçiliği günümüzde aynı zamanda kent yoksullarının ve Suriye’de yaşanan iç savaşla birlikte Türkiye’ye gelen ve geçici koruma altında bulunan Suriyelilerin de etkin olarak katıldığı bir işgücü haline gelmiştir. Bununla birlikte Doğu Karadeniz Bölgesi’nde çay ve fındık hasadında çalışan Gürcüler, Kars ve Ardahan illeri çevresinde ot biçme işinde çalışan Azeriler ve ağırlıklı olarak hayvan bakımında çalışan Afganlar başlıca yabancı göçmen tarım işçilerini oluşturmaktadır.

2. Sektörün Kırılganlığı ve Problemleri

Mevsimsel tarım işçiliği Türkiye’de çocuk işçilerin yoğunluğu, sosyal güvencesiz çalışma durumunun yaygın olması, tarım bölgelerine ulaşım koşullarının uygun olmaması ve çalışılan bölgedeki yaşam koşullarının kötü olması sebepleriyle iş

koşullarının kötü olması sebepleriyle iş gücündeki en kırılgan sektörlerin başında gelmektedir.

2.1 Çocuk İşçiliği

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2019 verilerinde, Türkiye’de yalnızca 2019’un dördüncü çeyreğinde 5-17 yaş aralığında 720 bin çocuğun çalışmak zorunda bırakıldığı görülmektedir. Söz konusu yaş grubunda çalışan çocukların % 64.1’i tarım sektöründe çalışmaktadır. 2016 yılında hazırlanan bir rapora göre mevsimlik tarım işçisi ailelerin çocuklarının % 68’i haftada 7 gün ve % 45’i günde 11 saatten fazla tarlalarda çalışmaktadır . Türkiye’de 2019 yılında en az 60 çocuk işçi hayatını kaybetmiş ve bu ölümlerin % 60’ı tarım iş kolunda gerçekleşmiştir .

Aileleri ile tarlada çalışan çocukların % 50’si okulu tamamen terk etmişken, geri kalanlar ise okula düzensiz olarak devam edebilmektedir. Ayrıca aileleri ile göçe çıkan ancak tarlada çalışmayan çocukların % 23’ü okulu tamamen terk etmiş, % 43’ü okula düzensiz olarak devam eder durumdadır. Türkiye, 35 OECD ülkesi içinde çocukların fırsat eşitliğinde 34. sırada yer almaktadır . Mevsimlik tarım sektörü nedeniyle okulla bağları tamamen kesilen veya okuldan uzaklaşan çocuklar ve çocuk işçiler sıralamadaki kötü yerimizin en önemli nedenlerinden birisi olarak ifade edilebilir. Ayrıca %19.9 olan mevsimlik tarım işçiliğindeki ölü doğum oranı, % 4 olan Türkiye’deki ölü doğum oranı ortalamasından yaklaşık 5 kat daha fazladır.

2.2 İşçilerin Çalışma ve Yaşam Koşulları

Türkiye’de mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalışma sürecinin ilk aşamasında tarla/bahçe sahipleri, tüccarlar, firmalar, tarım aracıları ve tarım işçileri yer almaktadır. İşverenler tarla, bahçe sahipleri olabildiği gibi orta ve büyük ölçekli gıda ve tohum firmaları, ürün pazarlayan tüccarlar veya firmalar da olabilmektedir. Tarım aracıları, genellikle elci veya dayıbaşı olarak bilinen, mevsimlik tarımsal işgücünü organize eden, işgücü arz ve talebini bir araya getiren gerçek kişilerdir.

Tarım aracılarının çalışma ilişkileri 2010 yılında yayınlanan “Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği”ne göre belirlenmiştir ve aracılık yapabilmeleri için bir aracı belgesine ihtiyaçları bulunmaktadır. Ancak birçok tarım aracısi halen belgesiz olarak çalışmaktadır. Mevsimlik gezici tarım işçileri, 4857 sayılı İş Kanunu gereği, bir iş yerinde 50’den daha az işçi çalışıyorsa herhangi bir sosyal güvenceye sahip değildirler (Madde 4). Türkiye’de 50 ve üstü sayıda işçi çalıştıran tarım işletmesi sayısı kesin bilinmemekle birlikte oldukça azdır. Bu sebeple mevsimlik tarım işçileri kayıtsız ve güvencesiz çalışmaktadırlar.

Mevsimlik gezici tarım işçileri sürekli ikamet ettikleri il/ilçeden başka bir il/ilçede çalışmaktadır. Genellikle hanehalkı üyeleriyle gerçekleşen bu göçlerde işçiler çoğunlukla minibüslerde, kapasitenin üzerinde seyahat etmektedirler. Kimi zaman işçiler kendi araçlarıyla da

² <https://www.hayatadestek.org/bulten/bu-is-cocuk-oyuncagi-degil/>

³ <https://tr.euronews.com/2019/12/30/turkiye-de-7-yilda-419-cocuk-isci-oldu-17-sinde-olen-erenin-babasi-6-yillik-davay-anlatti>

⁴ <https://www.hayatadestek.org/bulten/bu-is-cocuk-oyuncagi-degil/>

⁵ https://genchayat.org/wp-content/uploads/2018/10/genchayatvakfi_politikaonerilerikitaipcigi.pdf

çalışacakları bölgeye gitmektedirler. Ulaşım giderlerinin nasıl karşılanacağı veya kim tarafından ödeneceği, çalışmak için gidilen iller, bölge, ürün ve tarım aracısının işverenle yaptığı sözlü anlaşmaya göre belirlenmektedir. Genellikle mevsimlik gezici tarım işçileri ulaşım giderlerini kendileri karşılamaktadır. Kalkınma Atölyesi Kooperatifi'nin 2018 yılında gerçekleştirdiği bir araştırmaya göre çalışma ortamına ulaşım minibüs, traktör ya da yürüyerek sağlanmaktadır..

Çalışma ortamlarının neredeyse tamamında insana yakışır dinlenme alanları, yemek yeme yerleri, tuvaletler, el yıkama alanları, temiz içme ve/veya kullanma suyu gibi imkânlar yeterli değildir. Yapılan işin biçimine göre işçi sağlığı ve iş güvenliği esaslarına uygun biçimde gerekli ve yeterli tedbirlerin alınmadığı dile getirilmektedir. İş olduğu ve hava koşulları izin verdiği sürece haftanın yedi günü ve günde ortalama 10-11 saat çalışılmaktadır.

İşçiler çalışmak için gittikleri illerde genellikle çalıştıkları tarla ve bahçelere en yakın kırsal alanlarda, kendi imkânlarıyla kurdukları geçici çadır yerleşimlerinde veya kamu kurumlarının tahsis ettiği sınırlı sayıda barınma yerlerinde konaklamaktadırlar. Bu alanlar insani koşullar açısından uygun olmadığı gibi birçok sosyal probleme ve sağlık problemine de sebep olmaktadır. Özellikle ana yol ve sulama kanalı çevresine kurulan çadır alanları çocuklar açısından önemli riskler oluşturmaktadır. Elektrik kullanımı sınırlı, temiz suya erişim problemleri ve güvenlik açısından aydınlatma ise neredeyse hiç bulunmamaktadır. Tuvalet ve banyo ihtiyacı yine işçilerin kurduğu derme-çatma yapılarla karşılanmaktadır. Bu alanda yapılan birçok

araştırma çöplerin nadiren toplandığını, çevre sağlığı ilaçlamasının yapılmadığını, yeterli ve etkin sanitasyonun bulunmadığını, temiz içme ve kullanma suyuna erişim sorunu bulunduğunu, elektriğin kısıtlı olduğunu, bulaşıcı ve salgın hastalık riskinin yüksek olduğunu ve hem orada yaşayan topluluğun hem de genel halk sağlığının risk altında bulunduğunu göstermektedir.

Mevsimlik tarım işçileri günlük yevmiye ile çalışmaktadır. TÜİK'in son açıklanan verilerine göre, 2019 yılında bir önceki yıla göre mevsimlik tarım işçilerinin ücretleri ortalama % 17.1 artarak 87 TL olmuştur. Ancak Kalkınma Atölyesi'nin 1 Haziran 2020 tarihinde yayımlanan raporuna göre, ulaşım maliyetlerindeki artış yevmiye artışının üzerinde seyretmektedir ve 2019 yılında sadece yolculuk masrafları için geçen yıl 17 gün çalışılması gerekirken bu yıl aynı masraf kalemi için 50 gün çalışılması gerekmektedir. Ayrıca kanunen tarım araçlarının işçilerden ücret talep etmemesi gerekirken, 2017 yılında yapılan bir araştırmaya göre işçi ücretlerinin yaklaşık %10'u komisyon olarak tarım araçlarına ödenmektedir. Komisyon kesintileri işçi ile aracı arasındaki patronaj ve sömürü ilişkilerinin boyutunu göstermektedir.

Bu şartlar altında bakıldığında Türkiye'de mevsimlik gezici tarım işçiliği temel insani hakların ve yaşam biçiminin henüz sağlanamadığı, kişilerin çalışmaktan doğan sosyal güvence başta olmak üzere ücret düzeyinden çalışma gün ve saatlerine kadar birçok haktan yetersiz yasal düzenlemelerden dolayı yoksun bırakıldığı, çoğunlukla enformel bir şekilde emek arz ve talebinin karşılandığı, çocuk işgücü varlığının ve pratiğinin yüksek

⁶ BM Nüfus Fonu ve Harran Üniversitesi - Mevsimlik Tarım İşçilerinin ve Ailelerin İhtiyaçlarının Belirlenmesi Araştırması, 2012

olduğu bir yapıdır.

2.3 Pandemi Süreci ve Türkiye’de Mevsimlik Tarım İşçileri

Gezici olma, ağır çalışma ve kötü barınma koşulları mevsimlik gezici tarımda çalışan aileleri halihazırda ‘en kırılgan’ topluluklardan biri hâline getirirken, son dönemde yaşadığımız covid-19 salgınının, var olan koşulları daha da zorlaştırdığı görülmektedir.

Sağlık Bakanlığı ve Koronavirüs Bilim Kurulu’nun tavsiyeleri doğrultusunda covid-19 salgınıyla mücadele yönünde kararların etkinliğinin artırılması için, İşçileri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü’nün 03 Nisan 2020 tarih ve 89780865-153-E.6202 sayılı korona virüs tedbirleri ve mevsimlik tarım işçileri konulu talimatları doğrultusunda illerde valilikler altında “Mevsimlik Tarım İşçileri Koordinasyon Kurulu” oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu kurullar, İl Tarım ve Orman Müdürü, İl Sağlık Müdürü, AFAD İl Müdürü, İl Göç İdaresi Müdürü, kolluk temsilcileri, yerel yönetim temsilcileri, ziraat odası başkanı gibi temsilcilerden teşekül ettirilmiş ve belli kararlar alınmıştır.

Alınan önlemlerin yetersiz ve belirsiz olduğu hususlar aşağıdaki gibidir:

◆ Merkezi kararlar illerde oluşturulan Mevsimlik Tarım İşçileri Koordinasyon Kurulu tarafından alınacak tedbirlerin hangi kurumların sorumluluğunda olduğu ve hangi kapasiteyle yerine getirilecekleri belirsizdir. Söz gelimi, konaklama konusunda geliştirilen önerilerin ek çadır ihtiyacı oluşturacağı açık olmasına karşın

bu çadırların kim tarafından ve hangi koşullarda temin edileceği belirsizdir.

◆ İşçilerin varış illerinde konaklama yeri ile çalışma alanı arasındaki ulaşım ihtiyacının traktör kasası ya da “pat pat” olarak tabir edilen araçlarla farklı biçimlerde çözüldüğü bilinmektedir. Fakat bu araçların kullanımına dair bir açıklamaya tedbirlerde yer verilmemiştir.

◆ Bilinmektedir ki günlük yevmiye işinde 12 yaşından, götürü/kabala usulü ücretlendirilen işlerde 6 ya da 7 yaşından itibaren çocuklar aileleriyle birlikte çalışma sürecine katılmaktadır. İncelenen merkezi ve yerel tedbir kararlarında çocukların çalışma sürecine katılmasının nasıl engelleneceği ve onların eğitim sürecinde olanlarının eğitimlerine nasıl devam edeceklerine dair herhangi bir tedbir kararı yer almamaktadır. Çocuklar için güvenli alanların oluşturulmasının öngörüldüğü durumlarda dahi bu alanların nasıl düzenleneceği ve kullanılacağı açıkça belirtilmemektedir.

◆ Son olarak işçilerin bahçe ve tarlada çalışırken covid-19 salgını tedbirleri kapsamında işçi sağlığı ve iş güvenliğiyle ilgili açıklanan başta maske ve eldiven kullanımı, dinlenme ve yemek yeme mekanlarının düzenlenmesi, tuvalet ve temiz suya erişim altyapısı, sabun ve dezenfektan temini gibi konularda ihtiyaçların kimler tarafından nasıl karşılanacağı belirsizliğini korumaktadır.

3. Alınması Gereken Önlemler ve Politika Önerileri

Tarımsal üretimin ve gıda tedarik zincirinin devamlılığının sağlanması için mevsimlik tarım işçilerinin rolü yadsınamaz derecede önemlidir. Bu açıdan alınması gereken önlemler ve yapısal değişiklikler çok boyutlu ve çok aktörlü olmalıdır.

- ◆ Özellikle salgın sonrası dönemde mevsimlik tarım işçilerinin 6 aya yayılan hareketliliği göz önüne alındığında tarımsal üretimin yoğun olduğu ve mevsimlik gezici tarım işçilerinin bulunduğu illerde farklı aktörlerin temsiline açık, yerel ihtiyaçları tespit edip uygulamaları ona göre düzenleyecek, **denetleme ve yaptırım yetkisine sahip bir koordinasyon kurumunun işlevselleşmesi** gerekmektedir.

- ◆ **Ekonomik önlemler** açısından çiftçiye ürün desteği, pazara sorunsuz erişim, işçiye ayni ve parasal destek sağlanması mevsimlik tarım işçilerinin yaşadığı maddi problemleri hafifletecektir. Pandemi sürecinde işsiz kalan ve herhangi bir sosyal yardımdan yararlanamayan geçici işsizlerin tarımsal işlere yönlendirilmesi, çeşitli sosyal güvenlik haklarından yararlanmasına olanak sağlayan önlemlerin hayata geçirilmesi gerekir. Bu çerçevede il ve ilçe düzeyinde bulunan İŞKUR müdürlükleri koordinasyonunda ihtiyaç duyulan işgücünün arz ve talebi bir araya getirebilir.

- ◆ Salgın sonrası risklerin devam ettiği göz önüne alınırsa **sağlık önlemleri** açısından mevsimlik tarım işçilerine yönelik bilgilendirme-farkındalık çalışmalarının arttırılması, hijyen malzemelerinin temini, sağlık taramalarının yapılması, acil durum

sağlık hizmetlerine erişim sağlanmalıdır.

- ◆ **Alt yapı ihtiyaçları** bakımından mevsimlik tarım işçileri için korunaklı çadırlar, elektrik ve temiz içme suyu, kişi sayısına uygun olarak tuvalet ve banyolar, çevresel ilaçlama, rutin dezenfeksiyon ve çöp toplama hizmetleri temin edilmelidir.

- ◆ **Sosyal yardım hizmetleri** olarak gıda desteği, gebe, lohusa, bebek, yaşlı ve engelli bakım hizmetleri sağlanmalıdır.

- ◆ Mevsimlik tarım işçileri ve ailelerine yönelik **iş güvenliğinin arttırılması**, tarla çalışma koşullarının iyileştirilmesi, maske ve eldiven temini, sosyal izolasyonun ve sosyal mesafenin sağlanması önem arz etmektedir.

- ◆ Mevsimlik tarım işçileri ile beraber gelen **çocukların eğitimlerini devam ettirebilmeleri** için işçilerin yoğun bulunduğu bölgelerde özellikle uzaktan eğitimin en önemli parçası olan Wi-Fi bağlantısı ve bilgisayarın bulunduğu ortamların oluşturulması, ders ve yardımcı kitap temini ile bu çocukların sınavlara katılımlarının sağlanması gerekmektedir.

Yukarıda belirtilen önlemler ve politika önerileri doğrultusunda Türkiye’de mevsimlik tarım işçilerine yönelik atılması gereken adımlar birden fazla kurumun ve bakanlığın etkili koordinasyonunu zorunlu kılmaktadır. Karar alıcı mercilerin tarımsal üretim için büyük önem taşıyan ancak en kırılgan ve en güvencesiz iş sektörlerinden biri olan mevsimlik tarım işçiliği için kapsamlı ve etkili önlemler alması ve bu önlemlerin uygulanması konusunda ilgili bakanlıklar ve kurumların birlikte çalışmasını sağlaması zaruridir.